

Тамара Драганова / Tamara Draganova

СЪДЪРЖАТЕЛНО-СТРУКТУРЕН АНАЛИЗ НА
УЧЕБНИК ПО ГЕОГРАФИЯ В МАКЕДОНИЯ –
III ГОДИНА ГИМНАЗИАЛНО ОБРАЗОВАНИЕ –
ИЗБИРАТЕЛЕН ПРЕДМЕТ

*Content-structural analysis of geography textbook by
geography in Macedonia – III Year secondary
education – Electiove Subject*

Summary: *The article presents content-structural analysis of geography textbooks in Macedonia for III year of secondary education, electoral subject. Traced a standard for evaluation, logical structure of learning content in the learning plan, curriculum and textbook – text and out-text components. The analysis of textbooks on geography presents general conclusions about the theory and practice of geographical school education.*

Key words: *geography textbooks, learning plan, curriculum, geographical school education, logical structure, learning content, Macedonia.*

Въпросите за учебното съдържание и структурата на учебниците продължават и днес да провокират ученици, учители, родители и граждани на фона на динамичните политико-стратегически, социално-икономически и културни преобразования в света. Това определя актуалността и значимостта на тази проблематика, нуждата да се продължи проучването в областта не само на географската наука, но и на нейната методология. Териториалното прекрояване на света, социално-икономическите промени и проблеми, културното многообразие определят един нов аспект на училищното географско образование. Световните промени, обществено-икономическите и културно-историческите изменения на Балканите, както и очакваният нов закон за българското образование са провокатори на една друга страна в методиката на обучението по география. А именно – погледът за анализи и приемственост да е отправен не само към силно развитите страни, а и към Балканите – една динамично пресечена точка на геостратегически и геополитически интереси, история и общи корени – базирана на регионалния подход, способен да обогати с идеи и опит, партньорство и сътрудничество. Това открива необходимостта от познаване

на географското образование в страните от Балканите. Настоящата статия предлага съдържателно-структурен анализ на учебник по география за III година избиращия учебен предмет в една от балканските държави БЮР Македония.

В Македония учебният предмет е с наименование „География” и в XI (III година гимназиално образование) и XII (IV година гимназиално образование) клас не се изучава като задължителен. В XI клас или III година на гимназиалното образование, географията се изучава по желание като избиращия учебен предмет от списък с предмети, определени в учебните планове за гимназиалното образование. Предметите от списъка в Комбинация Б са: информационни технологии, класически езици (старогръцки, латински), елементарна алгебра, елементарна алгебра и геометрия, говорене и писане, етика; програмни езици; латински език; физика; химия; биология. В общия план изборът на географията е сред следните избиращия учебни предмети: алгебра; линейна алгебра и аналитична геометрия; педагогика; социология; въведение в правото; етика; латински език; френски, немски, гръцки, испански, италиански и руски език, като трети чужд език; музикално изкуство и изобразително изкуство. В IV година на гимназиалното образование географията не се изучава като избиращия учебен предмет [2].

Учебникът „География за III година реформирано гимназиско образование – изборен предмет” се използва в цяла Македония. С него се завършва системното изучаване на географията в Македония за тези, които са я предпочели като избиращия учебен предмет. Учебникът е на авторски колектив – Коле Павлов, Горги Павловски, Аце Миленковски и е с обем 160 страници, формат 20 x 25,5 см, на издателство „Просветно дело” АД – Скопие. Одобрен е за използване с Решение на Министерството на образованието и науката № 11-3866/1 от 15.07.2004 г.

Обект на проучване е този учебник, а предметът на проучването са:

1. Логическа структура на учебното съдържание.
 - 1.1. Учебното съдържание на ниво учебна програма.
 - 1.2. Стандарт за оценяване.
 - 1.3. Учебното съдържание на равнище клас.
2. Структурни компоненти на учебника по география.
 - 2.1. Текстови компоненти.
 - 2.2. Извънтекстови компоненти.

Изучаването на избиращия учебен предмет география в III година на гимназиалното образование в Македония става по учебен план за Природно-математическа област, Комбинация на избиращияте предмети – Б, като се изучава с два учебни часа седмично и седемдесет и два учебни часа годишно. За сравнение, в България изучаването на география и икономика в този клас е като профилиращ или като задължителноизбиращия учебен предмет, в зависимост от вида на училището, училищната политика, интереса на учениците. В Македония учебният план съдържа списък с точно определени учебни пред-

мети, от които учениците могат да посочат своя избиращелен учебен предмет, докато в България няма такава рамкираност на избора [2].

Учебната програма в Македония има обемна и разчленена структура, различна от тази в България, която включва следните параметри:

1. Идентификационни данни.
 - 1.1. Наименование на учебния предмет.
 - 1.2. Вид на средното образование.
 - 1.3. Година на изучаване.
 - 1.4. Брой на часовете.
 - 1.5. Статус на учебния предмет.
2. Обща цел на избиращелното обучение по география.
 - 2.1. Обща цел.
 - 2.2. Подцели.
3. Необходими предишни знания.
4. Образователен процес.
 - 4.1. Структура на учебното съдържание (съдържание, конкретни цели, дидактически насоки, връзка между съдържанието и между предметите).
 - 4.2. Учебни методи и дейности за учене.
 - 4.3. Организация и реализация на обучението.
 - 4.4. Учебни средства и помагала:
 - ~ учебни средства, оборудване и апарати;
 - ~ учебници и учебни помагала;
 - ~ литература и материални средства за учителя.
5. Оценяване на постиженията на учениците.
6. Кадрови и материални условия за реализиране на учебната програма.
 - 6.1. Основни характеристики на учителите.
 - 6.2. Стандарт за педагогически кадър.
 - 6.3. Стандарт за кабинет и оборудване.
7. Дата и автори, изработили учебната програма.
 - 7.1. Дата на изработване.
 - 7.2. Състав на работната група.
8. Начало на приемане на учебната програма.
9. Одобрение на учебната програма [4].

Част от изискванията в параметрите на структурата на учебната програма в Македония са заложени като изисквания в някои нормативни документи в България – наредби, закони, правилници и други. В България структурата на учебната програма включва:

- I. Общо представяне на учебната програма.
- II. Цели.
- III. Очаквани резултати.
- IV. Учебно съдържание.
- V. Специфични методи и форми на оценяване на постиженията на ученика по предмета [10].

Учебната програма по география за III година в Македония, одобрена от Министерството на образованието и науката и Бюрото за развитие на образованието, определя наименованието на учебния предмет – география, видът на средното образование – гимназиално, годината на изучаване – трета, брой на часове – два учебни часа седмично и седемдесет и два учебни часа годишно, статус на учебния предмет – избиращелен. В България това учебно съдържание се изучава в IX клас, задължителна подготовка с 1,5 учебни часа седмично и петдесет и четири учебни часа годишно [4,10].

Общата цел на учебната програма по география през III година е възможността на учениците да усвоят по-високо ниво на теоретически и практически знания за повече географски дисциплини, особено за онези, които са в непосредствено влияние с околната среда и човешката дейност. Същевременно с тях се извършва диференциация на учениците, според тяхната бъдеща ориентация във висшето образование. В учебната програма се залага на идеята в края на гимназиалния етап на образование учениците да са изградили виждане за своето бъдещо професионално развитие, като по този начин се цели плавен преход към висшето образование. Тази приемственост се явява естествена връзка между средното и висшето образование и дава възможност на младите хора да направят избор, съобразен с техните интереси на изследване и бъдеща реализация.

Подделите на учебната програма са – ученикът да може: да разпознава и разбира влиянието на всички природногеографски характеристики върху живота на Земята; да представя природногеографските черти, които са важни за живота на Земята; да прави преглед на социално-икономическите характеристики на Земята; да различава и свързва социално-географските и стопанско-географските характеристики; да оценява влиянието на природногеографските и социално-икономическите характеристики; да представя социално-икономическите характеристики, които са важни за живота на Земята; да разпознава природните и обществените фактори, които предизвикват нарушаването на околната среда; да оценява влиянието на природните и обществените фактори, които предизвикват нарушаване на околната среда; да развива чувство за самостоятелно наблюдение на географската среда; да развива чувство за възможни решения при разрешаване на екологичните проблеми [4].

Важен момент в учебната програма е точка трета „Необходимите предварителни знания“: *„съгласно програмното съдържание, което се изучава по география в основното образование, както и това след I и II година на гимназиалното образование, учениците имат придобити знания за природногеографските и социално-икономическите характеристики на Земята, както и регистриране и разрешаване на отделни екологични проблеми на околната среда. По този начин за учениците тези предварително придобити знания ще им бъдат опорна основа при реализацията на новото учебно съдържание през третата година на гимназиалното образование.“* Учебната програма определя задължителната предварителна основа, на която да се представи новото учебно съдържание в III година, което да бъде разгънато на основата на стари знания, умения и компетенции от предход-

ните учебни години по география. Тази обвързаност гарантира успешно покриване на целите на учебната програма и дава възможност за надграждане на знания и прилагане на умения и компетенции в нова ситуация. В Концепцията за изработка на учебник и методология за оценяване на учебник в Македония е записано задължението в учебниците по география да се спазва тезата: при придобиване на нови знания и прилагането на вече придобитите знания, да се следва пътят от известното към неизвестното [4, 3].

В учебната програма е определен броят на учебните часове за петте раздели/теми: 1. Природногеографски характеристики и влияние върху околната среда – 16 учебни часа. 2. Антропогенни/демографски характеристики – 12 учебни часа. 3. Икономически характеристики – 14 учебни часа. 4. Третичен сектор/услуги – 15 учебни часа. 5. Защита и опазване на околната среда – 15 учебни часа [4].

Всеки учител разработва своето тематично разпределение, съобразно броя на учебните часове по раздели, определени в учебната програма и наличните методически единици. В съответствие с логиката на структурата и съдържанието на учебника по география, учителят има възможност да отдели време и за провеждане на други типове уроци освен за нови знания, както и изучаването на всяка методична единица с по два учебни часа. От примерите за годишни тематични разпределения на учители по география в Македония се констатира, че се отделят между един и три учебни часа за провеждане на друг тип уроци, а в края на всеки раздел се отделя един учебен час за обобщение.

Учебната програма по география за III година гимназиално образование в Македония представя за всеки раздел/тема четири основни параметри: съдържание, конкретни цели, дидактически насоки и връзка между съдържанието и предметите. Учебната програма по география за III година не съдържа очакваните резултати по теми.

Учебна програма по география – III година на гимназиално образование в Република Македония

Таблица 1

Тема: Природногеографски характеристики и влияние върху околната среда (16)			
Съдържание	Конкретни цели	Дидактически насоки	Връзка между съдържанието и предметите
<ul style="list-style-type: none"> ❖ Ендеогенни и екзогенни движения и моделиране на релефа на Земята. ❖ Вулканизъм и земетресения. ❖ Формиране на релефа под действието на външните сили. ❖ Влияние на климатичните фактори и елементи върху живота на Земята. ❖ Наблюдение, измерване и прогнозиране на времето. ❖ Обществено и геополитическо значение на Световния океан. ❖ Подземни и повърхностни води, значение на природните сили на Земята. 	<p><u>Ученикът:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - да разпознава и обяснява вътрешните (ендогенни) и външни (екзогенни) сили; - да определя и дискутира вулканите и земетресенията; - да опише външните сили, да различава и класифицира генетичните типове релеф; - да оцени влиянието на климата върху живота на Земята; - да използва данни за измерване и прогнозиране на времето; - да заключава за общественото и геополитическото значение на Световното море /Световния океан/; - да оцени значението на подземните и повърхностните води и да препоръча решение за тяхното рационално използване. 	<ul style="list-style-type: none"> - Приложение на физическа карта на света, тематични карти (тектонски и геоложки, климатични и хидроложки), фотографии, снимки, схеми, слайдове и др., модели на вулкани и метеорологична станция. - Организиране на екипна работа с приложение на интерактивно преподаване. - Прилагане на методи за демонстрация на карта. - Прилагане на сравнителен анализ и критическо мислене за климата. - Използване на повече нагледност в преподаването. - Изработване на проект за прогноза на времето в твоя роден край. 	<ul style="list-style-type: none"> - Геология - Геоморфология - Петрография - Метеорология - Климатология - Хидрография - Хидрология

II. Тема: Антропогенни/демографски характеристики (12 учебни часа)			
Съдържание	Конкретни цели	Дидактически насоки	Връзка между съдържанието и предметите
<ul style="list-style-type: none"> ❖ Основни демографски параметри на населението. ❖ Форми на езиково и културно сближаване на населението в социални общности. ❖ Населението като фактор за стопанското развитие. ❖ Класификация на селищата. ❖ Процес на урбанизация на селищата. 	<p><u>Ученикът:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - да идентифицира и селектира демографските параметри на населението; - да обяснява езиковото и културно сближаване на хората в социалните общности; - да конструира картината за населението като фактор за стопанското развитие на пространствените и социалните общности; - да класифицира и преговаря селищата; - да извежда заключение за урбанизацията като световен процес. 	<ul style="list-style-type: none"> - Приложение на физическа карта на света, политическа карта на света, топографски карти, планове, снимки, чертежи, схеми, слайдове, диаграми и видеофилми. - Анализ и критическо мислене за определени демографски проблеми в света. - Чрез екипна форма на работа учениците дават примери за културните и езикови социални общности. - Изработване на съобщение за тип селище. - Изработване на план за мултифункционален град или мегалополис. 	<ul style="list-style-type: none"> - Социология - История - Демография - Статистика - Урбанистична география - Картография - Системи на инфраструктура
III. Тема: Икономически характеристики (14 учебни часа)			
Съдържание	Конкретни цели	Дидактически насоки	Връзка между съдържанието и предметите
<ul style="list-style-type: none"> ❖ Природните ресурси – фактор за развитие на стопанството. ❖ Земеделие, овощарство и лозарство. ❖ Енергийни източници и тяхната географска разпространеност. ❖ Географско разпространение на рудните богатства. ❖ Индустрия и индустриални отрасли. ❖ Индустриални региони в света. 	<p><u>Ученикът:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - да идентифицира и обяснява природните ресурси като фактор за развитие на стопанството; - да селектира и прави преглед на земеделските отрасли; - да обяснява и прави класифициране на енергийните източници и тяхната географска разпространеност; - да заключава за географското разпространение на рудните богатства; - да конструира картината на индустрията и индустриалните отрасли; - да оцени кои са най-развитите индустриални региони в света. 	<ul style="list-style-type: none"> - Приложение на физическа карта на света, тематични карти (земеделие, полезни изкопаеми, индустрия и др.), фотографии, слайдове, чертежи и видеозаписи. - Представяне на видеозапис за класификацията на стопанските дейности. - Организиране на екипна работа с прилагане на метода на интерактивно преподаване. - Използване на повече нагледност с помощта на видеофилм за развитието на индустриалните отрасли. - Приложение на сравнителен анализ и критическо мислене за индустриалните региони в света. 	<ul style="list-style-type: none"> - Тясна връзка с природно-географските и социогеографските характеристики - История - Социология - Статистика - Биология и др.
IV. Тема: Третични дейности – услуги (15)			
Съдържание	Конкретни цели	Дидактически насоки	Връзка между съдържанието и предметите
<ul style="list-style-type: none"> ❖ Транспорт и телекомуникации (съобщения). ❖ Търговия и икономически организации. ❖ Географски фактори за развитие на туризма: <ul style="list-style-type: none"> - природни фактори; - обществени фактори. ❖ Видове туристически места: <ul style="list-style-type: none"> - приморски, планински, бальнеолечебни, езера и др. ❖ Туристико-географски региони в света. ❖ Туризмът в Република Македония. 	<p><u>Ученикът:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - да дефинира транспорта като обслужваща дейност; - да обяснява търговията като фактор, от който зависи количеството произведени материални блага; - да селектира географските фактори, от които зависи развитието на туризма; - да класифицира видовете туристически места; - да заключава кои туристически региони са най-развити в света; - да оцени на коя степен е туристическото развитие на Република Македония и да прави критически разсъждения за малкия туристически оборот. 	<ul style="list-style-type: none"> - Приложение на физическа карта на света, физическа карта на Република Македония, тематични карти (транспортна, туристическа и др.), чертежи, снимки, схеми, графики и др. - Показване на видеозаписи на познати туристически центрове в света. - Изработване на съобщение/доклад за развитието на транспорта в света. - Представяне чрез филми големите икономически организации/обединения в света. - Картографски да се показват туристическите центрове в Република Македония. - Организиране на групово форма на работа за описание на най-големите туристически региони в света. - Приложение на сравнителен анализ за туристическия поток на Охридското и Преспанското езеро. 	<ul style="list-style-type: none"> - Тясна връзка с природно-географските и социогеографските характеристики - История - Социология - Статистика - Биология - Транспортна и туристическа география

V. Тема: Защита и опазване на околната среда (15)

Съдържание	Конкретни цели	Дидактически насоки	Връзка между съдържанието и предметите
<ul style="list-style-type: none"> ❖ Природни и обществени фактори, които предизвикват нарушаване на околната среда. ❖ Замяряване и защита на въздуха. ❖ Замяряване и защита на водата. ❖ Градската среда и нейната защита. ❖ Приложение на съвременните технологии в опазването на околната среда. ❖ Регионално и пространствено планиране в опазването на околната среда. 	<p><u>Ученикът:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - да идентифицира природните и обществените фактори, които нарушават околната среда; - да обясни замърсяването и опазването на въздуха; - да дискутира замърсяването и защитата на водите; - да конструира картината на урбанизацията като световен процес и да намира решения за опазване на градската среда; - да планира кои съвременни технологии подпомагат околната среда; - да оцени стойността на регионалния и пространствения план за опазване на околната среда. 	<ul style="list-style-type: none"> - Приложение на физическа карта на света, физическа карта на Република Македония, топографски карти, планове и макет на съвременно сметище. - Организиране на екипна работа с прилагане на методи на интерактивно преподаване. - Изработка на доклад за идентификация на най-големите замърсители на въздуха и водите в твоя край. - Посещение на завод за градоустройството на град Скопие. - Посещение на Министерство за защита и опазване на околната среда. - Използване на повече нагледност от видеофилм и интернет. 	<ul style="list-style-type: none"> - Тясна връзка с природно-географските и социоеографските характеристики - Статистика - Биология - Екология - Климатология - Метеорология - Хидрология

Учебната програма определя общопознатите педагого-психологически и дидактико-методически методи на преподаване и дейности на учене, с активното използване на методите от практическата география, като се препоръчва и комбиниране на следните методи:

1. Словесно-текстови:

- А) диалог;
- Б) монолог.

2. Демонстративно-илюстративни методи:

- А) демонстрация с природни и изкуствени учебни средства;
- Б) демонстрация с илюстративни средства.

3. Методи за самостоятелна работа на учениците – изследване, което частично или общо се комбинира:

А) изследователски методи;

Б) ученически описания (краткосрочни – за един час и дългосрочни – за няколко дни) [4].

Изборът и комбинацията на методите учителят извършва при планиране на учебната работа и осмисляне на организацията на часа, съобразно съдържанието, възрастта на учениците, техните интереси и материално-техническите възможности на училището. Прави впечатление, че в дидактическите насоки на учебната програма се посочват за използване методи на интерактивно преподаване, акцентира се на груповата и екипната работа, но в т. 4.2. те не са намерили място и не са дадени абсолютно никакви дидактически насоки. На първо място се поставят словесно-текстовите методи, като монологът е доказал възможностите в процеса на обучение и е реално неефективен метод в съвременното географско образование. От трите групи методи в учебника по география най-голяма използваемост имат демонстративно-илюстративният метод (чрез посочените илюстрации и примери) и методите за самостоятелна работа. В учебника са представени голям брой задачи за самостоятелна работа, за изготвяне на минипроекти, съобщения, доклади, провеждане на изследвания в родния край, теренни проучвания и други.

По отношение на организацията и реализацията на обучението по география, учебната програма за III година е основана на активното включване на учениците в общата работа при разрешаване на поставения проблем, като този модел функционира на няколко основни принципа: „планиране на обучението (глобално, тематично и за часа) – описване на задълженията и дейностите на учителя и учениците; уважение към знанията, способностите и опита на всеки член и взаимно доверие в процеса на работата; включване на всички ученици при избор и вземане на решения, при формиране на групи, определяне продължителността на дейностите; насърчаване към активно участие и подкрепа на дейностите на всеки ученик; планиране и задължително извършване на описаните дейности и упражнения, според условията на училището; възпитание в сътрудничество чрез комуникация между всички ученици и учителя и мотивация за дейност; обучение на учениците в самостоятелно мислене, формулиране, записване и участие в дискусии” [4].

В т. 4.4. от учебната програма, учителите имат посочени определени учебни средства, оборудване и техника, които да използват в процеса на обучение – карти, атласи и енциклопедии, автокарти, топографски карти и планове: колекция от географски, тематични и топографски карти (на света и на Република Македония); сбирка от карти и от изчертани тематични карти, различни блок-диаграми, схеми, сечения и подобни; релефни модели, диаграми, различни графики и картографски описания; сбирка на скали, руди и минерали – петрографска сбирка; сбирка на различни фактографски данни за географски явления и обекти; сбирка на различни почви – педоложки сечения; колекция на слайдове с географско съдържание и различни фотографии, постери; географски атласи; колекция-библиотека на научна и популярна географска литература; колекция на специализирани географски и други CD пакети. Препоръчват се за използване и други учебни средства като географски и индукционен глобус, компас, училищен телескоп. Основно се насочва вниманието към ползване на сбирки, колекции, географски карти и атласи, което има своето обяснение в големия брой изследователски задачи, проекти и доклади, изпълнявани от учениците, които са и част от традициите на учебно-възпитателния процес в страната и неговия патриотичен ракурс. В съвременното географско образование се използват все повече информационно-комуникационни технологии и стратегии, технически средства, мултимедия, интерактивна дъска и други. Необходимо е да се съобрази образованието по география като образование във време на нови технологии и иновации [4].

Учебната програма дава насока какви учебници и учебни пособия да се използват, без дадена конкретика: учебници по география за III година; брошури с географско и близко до него съдържание; географски списания; карти и атласи; енциклопедични издания; интернет информация и специализирани CD за география. Към учителите в т. 4.4.3. кратко са разписани възможностите за използване на литературата и материалните средства, които се препоръчват: географски енциклопедии; университетски учебници по географските дисциплини; географски наръчници; географска популярна литература; географска

информация от интернет; специализирани географски енциклопедии и програми на CD; колекции на карти и атласи. Не са посочени авторски колективи, заглавия и официални географски сайтове, които да се използват задължително от учители и ученици. При работата на учениците прави впечатление позоваването на интернет – при извършване на организация и провеждане на изследователски задачи и проекти, при самоподготовка, без да е съобразен фактът, че големият информационен поток от световната мрежа не се основава на проверена научна и достоверна географска основа. Това може да доведе до деформиране на теоретичните основи на географската наука, на нейното съвременно развитие и методологията на преподаване.

В учебната програма са определени основните характеристики на личностните, професионалните и педагогическите качества на учителя по география, които в България са фиксирани в индивидуалната длъжностна характеристика на учителя и в други нормативни документи. По отношение на изискванията на учебната програма в т. 6.2., която определя педагогическите кадри, имащи право да преподават география, то в България има Инstrukция № 2/29.07.1994 г. за изискванията за заемане на длъжността „учител” съобразно придобитото образование, професионалната квалификация и правоспособност.

В т. 5 от учебната програма са разписани начините на оценяване постиженията на учениците, качеството и обемът на знанията, способностите на учениците. Посочва се, че оценяването трябва да се извършва във всеки час и в себе си да съдържа позитивен подход, с тенденция учителят да регистрира и оценява всички позитивни дейности, а не само запаметените факти и данни. Оценяването е количествено. В Стандарта за оценяване на учениците по география за III година гимназиално образование са посочени за всеки раздел по учебната програма стандартите на „*Ниво на знания и способности*”. Стандартите следват нивата по Таксономията на Бенджамин Блум – познаване, разбиране, приложение, анализ, синтез и оценка, но последните три нива са окупнени и акцентът е повече на първите три. Например за раздел „Икономически характеристики” има записани следните стандарти по нива (таблица 2):

Стандарт за оценяване по география за III година гимназиално образование в Република Македония [1]

Таблица 2

НИВО НА ЗНАНИЯ И СПОСОБНОСТИ	СТАНДАРТ
Познаване	<ul style="list-style-type: none"> ▪ да регистрира природните ресурси; ▪ да разпознава земеделските отрасли растениевъдство и животновъдство; ▪ да разпознава енергийните източници; ▪ да идентифицира връзката между полезните ископаеми и индустриалните отрасли; ▪ да наименова индустриалните региони.
Разбиране	<ul style="list-style-type: none"> • да дискутира за природните ресурси; • да обяснява за земеделските отрасли растениевъдство и животновъдство; • да посочва на картата енергийните източници; • да обобщава за по-големите индустриални региони.

Приложение	<ul style="list-style-type: none"> • да илюстрира (изобразява) природните ресурси; • да изработва изображение/схема на земелските отрасли растениевъдство и животновъдство; • да оценява икономическата сила на индустрията; • да показва стопанските отрасли в света; • да илюстрира (изобразява) индустриалните региони.
Анализ, синтез, оценяване	<ul style="list-style-type: none"> • прави класификация на природните ресурси; • сравнява земеделските отрасли според производството; • класифицира енергийните източници; • сравнява стопанските отрасли от икономическа гледна точка; • разкрива находища на редки метали в света; • умее да очертава по-големите индустриални региони.

Прави впечатление, че пътят на репродуктивност преобладава, а мястото на продуктивността е ограничена до активните глаголи класифициране на природните ресурси и на енергийните източници, сравняване на отрасли и оценяване по зададен критерий, ранжиране на големи индустриални региони. Продуктивността би била по-ефективна и резултатна, ако се работи за развитие на способностите на учениците да формулират оценъчни съждения, да анализират и аргументират, да проектират и прогнозираат, да правят изводи и заключения и да вземат решения на основата на проблемни ситуации. Като се има предвид, че учебното съдържание е за последна III година на гимназиалното образование и с него се завършва изучаването на географията в средното училище, то би следвало да се даде превес на продуктивността и да се акцентира повече на анализа, синтеза и оценката.

Така рамкирано в учебния план, учебната програма и стандарта за оценяване, учебното съдържание по география за III година на гимназиалното образование в Македония е представено в учебника по география (на авторския колектив – Коле Павлов, Горги Павловски и Аце Миленковски), изучаван като избиращ учебен предмет в цяла Македония. Чрез проучването на този македонски учебник се представя образованието по география в съседна, гранична на България страна, където географията се изучава като избиращ учебен предмет в III година на гимназиалния образователен етап.

Логическата структура на учебното съдържание е изложена в пет раздяла/теми и е съобразена с изискванията на учебната програма:

1. Природногеографски характеристики и влияние върху околната среда.
2. Антропогенни/демографски характеристики.
3. Икономически характеристики.
4. Третичен сектор/услуги.
5. Защита и опазване на околната среда.

Учебното съдържание, разработено в учебника, предлага дващест и девет методически урочни единици, групирани в пет теми, като всичките дващест и девет са за нови знания и всички урочни единици са от един тип – за нови знания. В учебника не са предложени теми на уроци за дейност, обобщение, контрол (таблица 3).

**Логика на структурата и съдържанието на учебника по география за III година
гимназиално образование в Р Македонија – избирателен учебен предмет [9]**

Таблица 3

№	РАЗДЕЛ	ТЕМА	УРОЧНИ ЕДИНИЦИ (БР.)
Предговор			
I.	Природногеографски характеристики и влияние върху жизнената среда (по учебна програма 16 учебни часа).	1.1. Ендогенни и екзогенни движения и моделиране на релефа.	1
		1.2. Вулканизъм и земетресения.	1
		1.3. Формиране на релефа под действието на външните сили.	1
		1.4. Влияние на климатичните фактори и елементи върху живота на Земята.	1
		1.5. Наблюдение, измерване и прогнозиране на времето.	1
		1.6. Обществено и геополитическо значение на Световния океан.	1
		1.7. Подземни и повърхностни води, значение на природните сили на Земята.	1
II.	Антропогенни/демо- графски характеристики (по учебна програма 12 учебни часа).	2.1. Основни демографски характеристики на населението.	1
		2.2. Форми на езиково и културно сближаване на населението в социални общности.	1
		2.3. Населението като фактор за стопанското развитие.	1
		2.4. Класификация на селищата.	1
		2.5. Процес на урбанизация на селищата.	1
III.	Икономически характеристики (по учебна програма 14 учебни часа).	3.1. Природни ресурси – фактор за развитие на стопанството.	1
		3.2. Земеделие, овощарство и лозарство.	1
		3.3. Енергийни източници и тяхната географска разпространеност.	1
		3.4. Географско разпространение на рудните богатства.	1
		3.5. Индустрия и индустриални отрасли.	1
		3.6. Индустриални региони в света.	1
IV.	Третичен сектор/услуги (по учебна програма 15 учебни часа).	4.1. Транспорт и телекомуникации.	1
		4.2. Търговия и икономически организации.	1
		4.3. Географски фактори за развитие на туризма.	1
		4.4. Видове туристически места.	1
		4.5. Туристико-географски региони в света.	1
		4.6. Туризмът в Република Македонија.	1
V.	Защита и опазване на околната среда (по учебна програма 15 учебни часа).	5.1. Природни и обществени фактори, които предизвикват нарушаване на околната среда.	1
		5.2. Замърсяване и защита на въздуха и водата.	1
		5.3. Градската среда и нейната защита.	1
		5.4. Приложение на съвременните технологии в опазването на околната среда.	1
		5.5. Регионално и пространствено планиране в опазването на околната среда.	1

В тази структура на учебника прави впечатление следното:

1. Курсът е природен и обществено-икономически, като съотношението е в полза на обществено-икономическата география. Изучават се природните, демографските и стопанските характеристики в света. Курсът завършва с дял, посветен на екологичните проблеми.

2. Третичният сектор е отделен от другите два сектора на стопанството в самостоятелен раздел с почти еднакъв брой учебни часове като другите раздели. В него се акцентира върху формирането и затвърждаването на знания за туризма в света и в Македонија. От предложените шест теми, четири разглеждат един отрасъл от третичния сектор, който е в пряка връзка със заложения патриотичен ракурс на образование и лоялност към родината.

3. Последният раздел разкрива екологичната ситуация в света. В него се изследват природни и обществени фактори, предизвикващи нарушаване на околната среда – замърсяване на въздуха и водата, ролята на градската среда, приложението на съвременните технологии и регионалното планиране в нейното опазване. Този раздел е обособен като самостоятелен, а не е интегриран в останалите.

4. Структурата по раздели може да бъде съотнесена към учебното съдържание по география и икономика за България в IX клас – задължителна подготовка, XI и XII клас – профилирана подготовка. Изключение прави последният самостоятелно представен раздел „Защита и опазване на околната среда”. Той няма самостоятелна формулировка в учебното съдържание в България, има интегрален характер и е съотнесен към отделните раздели в учебниците.

5. Редът на представяне на разделите следва общоприетата използвана в България покомпонентна рамка – природа, демография, стопанство (по сектори) и екология. Изключение прави последният раздел – екология.

6. Сравнително равномерно са разпределени темите по раздели и по брой на учебни часове. С най-малко учебни часове е представено изучаването на раздел „Антропогенни/демографски характеристики” – общо дванайсет учебни часа за пет учебни единици, в които три от петте теми са насочени към изучаване на демографските характеристики на населението. А именно – езиковото и културно сближаване на хората в социалните общности, населението като фактор за стопанското развитие на тези общества, дефинирането на демографските проблеми в света, ролята на езика, обичаите, религията и фолклора като израз на идентичност за всеки народ, но обединени от процесите на световната глобализация.

7. В македонския учебник няма обособен раздел за държавната и политическата организация на обществото (каквото има в българските учебници за IX клас), в който да се изучават политически системи, държавно управление, политическа география, геополитика, геостратегия, съвременна политическа карта на света, световни и регионални организации. Единствено към раздела за третичния сектор има тема „Търговия и икономически организации”. В България този раздел е разположен след демографските характеристики, преди географията на световното стопанство и обхваща три или четири теми.

Съдържанието в учебника отразява логическата структура на учебното съдържание по темите в учебната програма. В първите теми от раздела за „Природногеографски характеристики и влияние върху жизнената среда” се изучават ендегенните и екзогенните движения на Земята и релефните форми. В учебника се дават определения за външните и вътрешните земни сили, колебателните движения на земната кора, *трансгресии и регресии, орогенни тектонски движения на земната кора и тяхната подялба, гънкови и разломни структури, антиклинала, синклинала, разседни линии, хорст и грабен*. Основният текст съдържа определения, описания и обяснения, придружени с примери. Втората тема „Вулканизъм и земетресения”

представя процеси, свързани с вулканизма и земетресенията, елементи на вулкана, видове вулкани и примери за тях, сеизмична активност, видове земетресения според начина и причините на възникване, епицентър, хипоцентър, сеизмограф и други. И за двете теми геоложките знания присъстват в учебника чрез схеми за: дейността на ендегенните сили, тектонски движения, антиклинала и синклинала, хорст и грабен, устройство на вулкан, видове движения при земетресения, епицентър и хипоцентър, както и с една сателитна снимка „Днешният релеф на нашата планета” и две картосхеми – „Вулкански и сеизмични области” и „Сеизмична активност на 30.06.2004 г.”.

Следващата тема разглежда формирането на релефа под действието на външните сили, релефообразуващи процеси и форми на релефа, образувани под действието на външните земни сили (абразионни, ерозионни, глациални и еолични релефни форми). Знанията по тази тема са представени със схемата „Как работи карстът” и картосхемите „Разпространение на водната ерозия в света” и „Разпространение на ветровата ерозия в света”, като включват и единайсет илюстрации с предимно равностоен характер. Илюстрациите подпомагат едновременната работа с текст и илюстрация като органическо познавателно единство, стимулират мисленето на учениците и осъществяват процесите на преход от конкретно към абстрактно знание и обратно. Важно е да се отбележи, че те трябва да бъдат съобразени с възрастовите особености на учениците в III година на гимназиалното образование.

Следващите две теми са за влиянието на климатичните фактори и елементи върху живота на Земята и за времето – неговото наблюдение, измерване и прогнозиране. Текстът изцяло поднася определения и готово формулирани обобщения, без да провокира учениците към разкриване на взаимодействия, закономерности и причинно-следствени връзки и без да подпомага процеса на изказване на аргументирани твърдения. Не се използват и методите: вземане на решения и интерпретации, сравняване и съпоставяне, обобщаване и формулиране на проблеми.

В темата „Обществено и геополитическо значение на Световния океан” се обръща внимание основно на значимостта на Световния океан за човешкото общество, обособяването на проблемни ситуации и възможностите за опазване и съхранение на неговите блага. Основният текст е описателно-проблемно ориентиран и поднася готови обобщения за значението на Световния океан, без да изисква по-сложна познавателна дейност от учениците. В последната тема „Подземни и повърхностни води, значение на природните сили на Земята” е дадена кратка характеристика на водите, като са формулирани обобщения.

За целия раздел е характерно, че в основния текст не са зададени към учениците въпроси с цел да се актуализират стари знания, да се активизира творческото им мислене или да формулират сами обобщения и сравнения. Има прекалено голям обем от основен текст, свързан с овладяването на теоретични знания. Цялото съдържание на този първи раздел е с теоретико-познавателен характер. Съдържанието е представено изцяло в основния текст, без да се

включва допълнителен. Няма съществени различия в съдържанието, в сравнение с това, което е прието в българската географска наука. Значение има мястото на изучаваните теми в този първи раздел. Урочните единици се изучават по география и икономика в България в IX клас, отново към раздел „Природна география” или „Природноресурсен потенциал” в различните варианти на учебници задължителна подготовка към Ядро № 1: Природна структура и ресурси на Земята от учебната програма, първо равнище. Разликата е в компонентната последователност на геосферите. Обучението по география в IX клас е поставено с теми за възникване, развитие и съвременна структура на географската наука – възникване, направления на географията, тенденции в развитието на географията, подходи и методи на географските изследвания. След изучаването на Земята като част от Вселената и Слънчевата система, следва строеж и развитие на Земята, последователността продължава с атмосфера, хидросфера, литосфера, педосфера и биосфера, а в Македония е структурирана така, че започва с литосфера, атмосфера, хидросфера и има опростена и непълна структура. Не е представена биосферата и педосферата, а темата за хидросферата обхваща единствено урочната единица за значимостта на Световния океан за човечеството. В сравнение с темите за атмосфера и хидросфера, изучавани в България, тези, изучавани в разглеждания вариант на учебник в Македония, не представят цялостната картина на географското познание, на примера на предходните теми. По този начин се нарушава последователността и систематизираността на поставените теоретични основи, което затруднява обективното отношение и когнитивно-познавателното възприемане на научните основи на географията от учениците.

В България в края на този раздел се представят глобалните проблеми на съвременността, разкрива се същността на устойчивото развитие и се изучават природните рискове и начините за справяне в кризисни ситуации, застрашаващи живота на хората, което е естествен завършек на раздела за природноресурсния потенциал на Земята. Вариантът на изучаваната последователност в Македония не е добър, защото се нарушава логическата връзка между темите, геосферите не биха могли пълноценно, рационално и ефективно да се представят и изучат в логическа обвързаност и взаимозависимост.

Във втория раздел „*Антропогенни характеристики*” или демографски показатели няма характеристика в смисъла на такава, каквато е в българските учебници за IX клас. Пример за това е темата „Основни демографски характеристики на населението”, която включва кратко въведение, даване на определения на демографските понятия: полова структура на населението, възрастова структура, социално-икономическа структура, активно население, работна сила, лица с личен доход, етническа структура, образователна структура, а заключение липсва.

В следващите две теми на раздела „Форми на езиково и културно сближаване на населението в социални общности” и „Населението като фактор за стопанското развитие” се акцентира не толкова на даване на определения на

географски понятия, а на дискутиране на демографските проблеми. В уроците се засягат следните въпроси: търсене и предлагане на пътища и форми за езиково и културно сближаване; изразяване на лична позиция за историческата роля на религиите в общуването и сближаването на общностите – включва опознаване, анализиране и проектиране на културата, обичаите, религията, фолклора и архитектурата на народите извън индоевропейската езикова група; оценяване мястото и ролята на етническите групи за многообразието в света; обобщаване и аргументиране на последиците и предимствата от политическата и икономическата, научната и правната, езиковата и културната глобализация в света; оценяване на населението като фактор за икономически просперитет. В тези две теми учениците са поставени пред възможността да разграничават различните аспекти на демографския проблем и неговото териториално проявление, да изразяват отношение към него и да предлагат аргументирани начини за неговото решение. Това поставя изучаването на тези теми в степен на засилване на продуктивността в обучението, адекватно на възрастовите особености на учениците в гимназиалното образование.

Последните две теми от втория раздел се отнасят до класификация на селищата и процесите на урбанизация. В първата тема са застъпени определения за типове селища, село, град, видове села в Македония, функции на селищата, като включва описване и обясняване на тези определения. Темата за урбанизацията не включва тези понятия, които са в българските учебници (урбанизация, агломерация, мегалополис, псевдоурбанизация, субурбанизация, реурбанизация, хиперурбанизация и др.), с изключение на понятията урбанизация и мегалополис. Акцентите в темата са по отношение на ефектите от промяната на урбанизираните територии, представянето на положителните и отрицателните последици от урбанизационните процеси, даването на примери за мегалополиси и дискутирането на обществени проблеми, породени от скоростта на развитие на урбанизацията.

В целия раздел присъстват общо четирийсет и четири илюстрации, една стълбчеста диаграма „Градско население в света”, като данните са от 1990 г. с прогноза за 2030 г.; четири картосхеми „Карта на разпространените религии в света”, „Гъстота на населението и най-големите урбанизиранни райони в света по брой на жителите”, „Гъстота на населението”, „Разпространение на езиците в света”; една картодиаграма – „Гъстота на населението в света-световно заселване”; една графика за „Движение на населението 1750 – 2050” с данни за броя на населението през 1999 г. и 2004 г. и прогнозни данни за 2050г.; три кръгови диаграми „Населението в Азия”, „Населението в света” и „Възрастова структура на населението в света”; една рисунка на античния град Вавилон; една скица на урбанизирана зона. Прави впечатление малкото количество статистически данни, които не са актуализирани, както и лошото качество на картосхемите.

Раздел „*Икономически характеристики*” започва с въвеждаща тема за оценяването на природните ресурси като фактор за развитие на стопанството. Темата представя факторите географско положение, релеф, климат, води, почви,

биосфера за развитието на стопанството, поднесени чрез описателен и/или обяснителен характер на основния текст. При характеризирането на стопанството в следващите теми се разглеждат отрасли, които са от значимост за Македония, а не толкова в световен мащаб. Например темите: „Земеделие, овощарство и лозарство“, „Енергийни източници и тяхната географска разпространеност“ и „Географско разпространение на рудните богатства“ са подчинени на спецификата на икономиката на Македония и са съобразени с нейните социално-икономически приоритети. Темата „Индустрията и стопанските отрасли“ разкрива възникването и развитието на индустрията, подялбата на стопанството и представя само три отрасли от вторичния сектор – металургия (отраслова и териториална структура), химическа индустрия и хранителна промишленост в синтезиран вид, без да се разкрива териториалната структура. Разделът завършва с темата „Индустриални региони в света“, в която са представени икономическите региони и техните центрове, както и специализиращите производства. В урочната единица присъства кръгова диаграма „Брой на пътническите автомобили в света“, която не е обвързана с поставените задачи в края на урока, не е актуална и има обслужващ характер.

За целия раздел няма алгоритъм за характеризиране на стопански отрасъл, липсва единна структура за уроците, не е представена ясна структура за сравняване и съпоставяне на изучаваните отраслови икономически характеристики. Не присъстват следните важни акценти, застъпени в методиката на обучението по география в българските учебници: характеризиране на структуроопределящите отрасли на стопанството по алгоритъм; анализ на статистически, графични и картографски материали; изводи; разглеждането на проблеми и тенденции на световното стопанство.

В този раздел са представени общо три кръгови диаграми – „Световно производство на пшеница“, „Най-големите производители на стомана в света“ и „Брой на пътническите автомобили в света“, както и три картосхеми – „Енергиен баланс и енергийни ресурси в света“, „Страни производители на хидроенергия“, „Разпространение на рудните богатства и нефта в света“. Статистическите данни в тях не са актуални и не представят реалната картина на стопанското развитие в света. Броят им е крайно недостатъчен, за да може учениците да правят изводи и обобщения, да разкриват причинно-следствени връзки и да посочват различия в развитието на отраслите между страните.

В четвъртия раздел „Третичен сектор“ са представени отраслите транспорт и съобщения, търговия и туризъм. Трябва да се отбележи поместената в този раздел тема за икономическите организации в света. В България тя се съотнася към ядро *Политическа и стопанска организация на обществото* и предшества темите за изучаване на географията на световното стопанство по сектори. Мястото на тази тема е определено от общото ѝ представяне с отрасъла търговия и неговите предпоставки за развитие са обвързани с представените икономически организации, както и приоритетното отношение на Македония към тях.

Четири от шестте теми в четвърти раздел са посветени на един отрасъл – туризъм. Наблюдава се обвързване на националните приоритети на Македония с определеното учебно съдържание като път за икономически просперитет за страната. Темите са богато илюстрирани и съдържат общо трийсет и шест снимки, туристическа карта на Македония, една скица на хотелски комплекс на Бахамите и една репродукция на туристическа атракция в Дубровник. Фото-сите са основно обслужващи по характер, с ниско качество. Темите включват проследяването на географските фактори за развитие на туризма, представени са видовете туристически места – приморски, планински, балнеолечебни, езерни, градски и селски селища, туристико-географските региони в света. Последната тема е посветена на развитието на туризма в Македония, което засилва интереса на учениците за систематизиране и разширяване знанията за миналото и настоящето на Македония, за природните ѝ богатства, за развитието на патриотизма и лоялността към родината, за опознаване на културно-историческите и природните забележителности.

Последният раздел включва пет теми по защита и опазване на околната среда, които присъстват само с илюстративен материал – общо трийсет и три, като основният текст е с малък обем. В темите е акцентирано на факторите, водещи до нарушаване на околната среда, замърсяването на въздуха и водите, както и влиянието на урбанистичната среда върху качеството на живот. С отделна тема се обръща внимание на съвременните технологии за опазването на околната среда, като се представя новата революция на двигателите с вътрешно горене, екологичната революция и алтернативните източници на енергия. Последната тема от раздела провокира към необходимостта от изработване на пространствен план при опазване на околната среда и разкриване на нейната роля за развитие на обществото.

Всичките теми и географски понятия в учебника за третата последна година на гимназиалното образование – XII клас в Македония се съпоставят на учебното съдържание в IX клас по география и икономика в България. Поднесеното учебно съдържание в българските учебници се отличава с много по-голям обем, по-задълбочено формиране и усвояване на учебното съдържание, както и със сложна познавателна, емоционална и психомоторна област на действие, макар възрастта на учениците да е по-малка.

Цялото съдържание по раздели в учебника е подчинено на паралелното изучаване с това в Македония. Учебникът не съдържа пояснения за структурата на отделните типове уроци, темите, мястото и предназначението на структурните звена на темите. В учебника е предложен един тип урок – за нови знания, а няма предложени други типове – за практическа работа (дейност), за обобщение и за контрол. Основният текст в уроците за нови знания има следната структура: увод, изложение (основно определения на географски понятия, обобщения), заключение под формата на кратък извод. Основният текст е представен с 1,5 междуредово разстояние, в което е формулирано основното съдържание по темата чрез описателен и/или обяснителен характер на основния

текст. Всяка урочна единица започва на нова страница и има една и съща структура.

Обемът на всяка урочна единица е средно пет страници, без да е съобразен с възрастта на учениците. Най-големи са урочните единици от първия раздел „Природно-географски характеристики и влияние върху жизнетата среда”, а най-малък е обемът в последния раздел „Защита и опазване на околната среда”. Обемът се дължи на междуредието от 1,5 и големия брой снимков материал. В уроците има добро композиционно структуриране на текст и илюстрации, което благоприятства зрителното възприемане и ориентиране на учениците. Стилът на изложението не е академичен, а прекалено достъпен, което е необичайно за ученици в последна година от гимназиалното образование, равняващо се на XII клас в България. В основния текст са изведени „смислови опори” с лесно четим шрифт, което улеснява възприемането на текстовете.

Темите в учебника не съдържат допълнителни текстове, документи и научни сведения, които да дообогатят информацията от основния текст с интересни данни, да акцентират на научната доказателственост и емоционалното въздействие от учебника, да допринесат за провокирането на любознателност и интерес към този учебен предмет. Наличните статистически данни в учебника са не актуални и изключително ограничени като присъствие във всеки раздел.

Пояснителният текст (наименования и пояснения към схемите, картосхемите, кръговите диаграми, текста към илюстрациите) насочва към важни въпроси, които се разглеждат в основния текст, организира дейността на учениците и ги подпомага при самостоятелната работа с учебника. Той мотивира необходимостта от изучаване на темите и води до повишаване функционалността на учебника. Пояснителният текст към илюстрациите е трудно откриваем или е разположен върху самата снимка с цвят, който е трудно четим.

В учебника се наблюдава атрактивна фонова основа на всяка страница, която е една и съща – картина с морски пейзаж, кораб, компас и условен знак за посоките на света. Но на места снимковият фон под основния текст на темите затруднява четенето и води до умора.

Информацията във всеки урок е поднесена на учениците с акценти – удебелено и италик. Подзаглавията в урочните единици са с увеличен размер на текста и удебелени. Използваният шрифт е лесен и приятен за четене и възприемане. Ошрифтяването на текста в учебника обхваща основно географските понятия, но така също и представяне на международни организации (с. 117), наименования на институции, представяне на класификации, региони, фактори, езикови семейства, структури на населението, причини, видове замърсяване, стопански центрове, марки автомобили, (с. 55, 61, 107, 120, 125, 146), изброяване на функции (с. 69) и други [9].

В началото на учебника има представен предговор от авторите, в който се описват разделите в учебника и се дават пояснения, че теорията в основния текст е допълнена със селективно избрани илюстрации. Те са сложени с цел да се даде възможност за формиране на стимул към ученето, както и да се

постигнат по-високи теоретични и практически знания от дисциплините, свързани с околната среда и обществото. Авторският колектив залага на дидактическият апарат с цел бърза, рационална и ефективна реализация на учебната програма с употребата на съвременни педагого-психологически и дидактически методи, чрез които учениците да бъдат подтикнати към самостоятелно и активно мислене, анализиране, синтезиране, заключения и флуентност на нови идеи, свързани с проявленията, процесите и проблемите в географското пространство [9].

След предговора в началото на учебника няма представен апарат за ориентиране в съдържанието. Наличието на легенда в началото на един съвременен учебник би довело до по-рационална и ефективна организация на писмения текст, картосхемите и диаграмите, на илюстративния материал (чрез различни шрифтове, колонцифри, колонтитули, мнемонически знаци, цветен фон за открояване на основни смислови акценти от съдържанието и др.). Такива елементи са актуални и дават възможност за по-бързо и своевременно ориентиране на учениците в усложнената структура на учебника. Така се изяснява коя част от уроците за какво служи, как да се разчитат използваните символи и означения на рубриките, подобрява се смисловата организация и зрителната ориентация.

В учебника е подценена ролята на апарата за диагностика на резултатите от обучението – системата от въпроси и задачи за контрол и самоконтрол, прилагаща се за установяване на равнището на усвоените знания, умения и компетенции на учениците. В края на всеки раздел няма обособена специална страница за система от тестови задачи за контрол и самоконтрол. Към всеки раздел от учебното съдържание не са предложени тестови задачи за контрол и самоконтрол, липсва тема за „Тематичен контрол“, която да провери натрупаните до момента знания и да запълни пропуските. Не е предложена след последния урок преди съдържанието и тема за „Годишен контрол“, която да обхваща целия изучаван материал.

Учебникът не съдържа приложение, включващо статистически данни, диаграми, графики, схеми и други. Авторският колектив не е предложил в учебника терминологичен речник. В учебника не са представени алгоритми за работа, специфични за географската наука и липсва списък с препоръчителна географска литература. Авторският колектив не е предложил правила за формиране на умения, въведени в предишни класове. В учебника не са представени енциклопедични данни, статистическа информация, списък на международни организации, азбучен указател на съкращения и термини, правила и географски алгоритми, картосхеми, картограма, картодиаграма, профили, прогнози, диаграми и други, отделени като рубрика или приложение в края на учебника.

Всеки раздел започва с наименование на раздела и две илюстрации, които са надписани, но не съдържат указания за очакваните резултати след изучаване на темите в раздела на ниво учебна програма; не са изписани какви знания ще бъдат формирани и какви умения ще бъдат усвоени; липсва въведение за мотивиране необходимостта от изучаване на учебното съдържание от конкрет-

ния раздел; не са представени темите от раздела, с изключение на представянето им в съдържанието; липсва текстово въвеждане в раздела. В началото на разделите няма алгоритми за работа, а илюстрациите са с лошо качество и имат обслужващи функции. В учебника са приложени общо сто деветдесет и пет снимки, пет рисунки, една картодиаграма, две скици (една на урбанизирана зона, една на хотелски комплекс на Бахамите), осем графики, четири стълбчести диаграми, девет кръгови диаграми, осем схеми, дванайсет картосхеми, осем карти. В учебника няма статистическа информация и текстова такава, представена в табличен вид. От общо сто деветдесет и пет илюстрации, трийсет и две са с ниско качество и неразпознаваеми обекти, общо сто шейсет и седем обслужващи и двайсет и осем равнозначни.

Разделът „Природногеографски характеристики и влияние върху околната среда” започва с две илюстрации, като на фона на първата е изписано наименованието на раздела, а на втората има надпис „*Вулканично изригване в Тихия океан*”. Раздел „Антропогенни характеристики” е представен с две илюстрации, втората с надпис „*От ежедневието на големия град*”, като и двете са с лошо качество. Раздел „Икономически характеристики” е представен с три илюстрации, едната с наименованието на раздела, една с наименование на планината „*Кораб*”, а другата с надпис „*Светлините на мегаполиса Париж*”. Раздел „Третичен сектор” започва с три илюстрации, озаглавени „*Ню Йорк*”, „*Третичен сектор*” и „*Съвременната наука граничи с научната фантастика – Колумбия*”. Раздел „Защита и опазване на околната среда” въвежда с две илюстрации – първата с надпис на раздела, а втората „*Сателитна снимка на най-големия индустриален регион в Северна Америка, Големите езера, където замърсяването от всякакъв тип е най-изразено – облаци, пласт от смог в атмосферата, езерото Ери, езерото Онтарио, Ниагара*” [9].

Въпроси и задачи в основния и описателния текст няма. Те са разположени в края на всяка урочна единица и акцентират на възпроизвеждане на изученото, за осмисляне и класифициране, за обобщаване и затвърждаване, за прилагане на знания и умения в друга ситуация, за спазване на процедура по разработване на изследователски проект, за свързване на учебното съдържание с краеведския принцип и популяризиране на родния край.

В началото на всяка от урочните единици по теми е предложена интерактивна задача: „*Потруди се да разбереш за...*”, а само на една урочна единица е предложена допълнителна задача от рубрика „*Припомни си*” на темата „Подземи и повърхностни води, важни природни сили на Земята”. Задачата изисква учениците да си припомнят „За кръговрата на водата” и е съпътствана с равнозначна илюстрация „Хидроложки цикъл/Воден кръговрат”. Учениците възпроизвежат знание като описват кръговрата на водата по илюстрация и се провокира тяхното мислене. Мотивира се и се организира дейността им за новата методична единица, стъпваща на предходни знания.

Всички останали теми започват с интерактивна задача „*Потруди се да разбереш за...*” – включваща между две и три заглавия или подтеми, а не

въпроси. В действителност тези интерактивни задачи представляват описание, съдържание и дефиниции, които се намират в основния текст на урочната единица. Те се явяват въвеждащи и целта им се заключава в активизиране на самостоятелността в усвояването на географските знания, умения и компетенции, подпомагане мотивирането и организирането на урочната единица. Авторите залагат на важни акценти за конкретна характеристика, особеност или любопитен факт, свързан с темата, като полезни за насочване на вниманието и мотивиране към новата тема.

Само в една методична единица има рубрика „Изследвай и открий”, в която учениците имат за задача да потърсят информация от географска енциклопедия или интернет за места на Земята, в които са измерени най-високите и най-ниските температури на въздуха и места, където са измерени най-малките и най-големите валежи. Задачата се отнася към урок „Влияние на климатичните фактори и елементи върху живота на Земята” от дял Природногеографски характеристики и влияние върху околната среда и е за търсене и представяне на факти, изисква от учениците да намерят базисна информация. Съотнесена към класификацията на Блум, задачата е за знание – учениците да научат местата и какви количества са измерени. Задачата има изцяло репродуктивен характер и не съответства на техните възрастови особености.

В края на всяка тема има рубриците: „Дейности за часа” и „Дейности за дома”. Единствено темата за индустрията и стопанските отрасли няма поставена рубрика за дейности в дома.

В рубриката „Дейности за дома” се поставят основно задачи за изработване на проект или задача с краеведска насоченост. Общо задачите за изработване на минипроект, съобщение или доклад са дванайсет, например:

~ тема „Основни демографски характеристики на населението”: изработване на минипроект на тема „Структурни характеристики на населението в твоят клас, квартал, населено място, село, град...”;

~ тема „Форми на езиково и културно сближаване на населението в социални общности”: изработване на проект на тема „Етнографски характеристики на някой народ”;

~ тема „Туристико-географски региони в света”: изследване и изработване на проект за туристическите места и видовете туризъм за някой регион или на Земята;

~ тема „Туризмът в Република Македония”: изработване на проект на тема „Туристическо оценяване и възможности за развитие на туризма в твой край (село, град, котловина, планина...) и други [9].

Повечето от поставените задачи за изследване чрез изработване на мини проект, съобщение или доклад изискват прилагане на специфичния за географията като учебна дисциплина краеведски принцип. Чрез целенасоченото, системно и всестранно изучаване на географията на родния край се цели обвързване на задачите с краеведския принцип на работа, като се бяга от рамките на формализираното обучение. Авторите са оценили факта, че чрез изпълнението на краеведските задачи учениците създават силни връзки между

обучението по география и реалния живот, между учебния предмет и родния край, повишава се качеството на географските знания. Представеното в македонския учебник изследване на определена териториална единица от родния край – квартал, село, град, страна и спазването на процедурите за написване на проект, съобщение или доклад, е в пряко отношение към цялостната политика в страната за „отглеждане” на патриотизма.

Първите три от проектните задачи изискват изготвяне на чертежи – графични материали с природогеографско съдържание, четири от проектите са обвързани с демографската ситуация в родния край, три теми са посветени на развитието на туризма, а по една тема има за земеделието и опазването на околната среда. Задачите за разработването на проект са съобразени с учебната програма и са насочени към отразяване на нуждите, състоянието, проблемите и тенденциите за развитие на региона, където живеят учениците. В тази рубрика авторите на учебника изцяло залагат на развиващия характер на обучението чрез активизиране на самостоятелната познавателна и практическа работа на учениците. Това е един от пътищата за цялостно формиране на личността, а благодарение на комплексността се цели и следване на продуктивния път на обучение.

Авторите са насочили задачите за изработване на проекти с краеведско съдържание като естествено продължение на работата от учебния час. Целта е развитие на чувство за отговорност към работата и ученето, подпомагащо подготовката на самообразование и личностно ориентирано обучение. Чрез изпълнението на проекти, събирането на краеведски материал и провеждането на изследвания за родния край учениците проявяват своя интерес, а учебната програма реализира една от главните си цели – в края на гимназиалния етап на образование учениците да са изградили виждане за своето бъдещо професионално развитие, утвърден избор за висше образование.

В този краеведски контекст са и задачите на рубриката: самостоятелно изследване и достигане до разбирането за дадени закономерности и причинно-следствени връзки; дефиниране и изследване на даден проблем или ситуация и проследяване на връзките им с цялото; даване на аргументирани решения; изразяване на собствено мнение по проблеми; самостоятелно издирване и проучване на литературни източници по темата. Всяка задача е пряко и задължително свързана с откриване на информация за родния край – квартал, село, град, страна – в зависимост от териториалната единица. Тези задачи провокират и увеличат учениците в процеса на обучение и се явяват свързващото звено с живота. Учениците, изследвайки проблемите, ситуациите, природните и туристическите, индустриалните и екологични обекти, процеси и явления на родния край, много по-бързо усвояват учебното съдържание, което от краеведския контекст се трансформира в достъпно и разбираемо. Ако общо се обединят задачите с цел изработване на проект и тези с конкретна краеведска насоченост, то общо двайсет и три от двайсет и девет задачи в учебника имат краеведска познавателна основа. Това доказва постоянния им характер на присъствие в учебника, което е и в изпълнение на училищната политика в системата на македонското

образование. Примери за задачи с краепознавателна основа са (общо единайсет): опиши режима на поведение в ежедневиия живот и работа на населението, който се забелязва *в твоя край*; открий най-големите потребители и замърсители на водите *в твоя роден град*; изследвай и открий доколко урбанизацията е застъпена *в селото, в твоята община, там, където живееш*, и опиши последиците; да се оценят природните ресурси за икономическото развитие *на твоят град или регион*; да се открие нещо повече за разпространението на рудните богатства *в страната* и обосновават проблемите, които възникват около тяхното използване; изследвай и открий повече за транспортната инфраструктура, автомобилния парк и използваните транспортни средства *в твоя град или област*; разбери повече за точната повтораемост на моторните превозни средства *на твоята улица, където живееш*, оцени тяхното неблагоприятно влияние и предложи мерки за защита; изследвай и разбери откъде се снабдява с вода *твое то място за живеене*, колко е годишното потребление на жител, какво е качеството на водата и дали има източници на замърсяване; разбери какъв е процентът на автомобилите с катализатор и безоловен бензин *в твоя квартал или селище*; изследвай и разбери дали обектите *в твое то селище* задължително съответстват на урбанистичния план, има ли защитени области и как изглеждат те; разбери повече за ЕС и оцени възможностите и облагите от присъединяването на *Р Македония* като нейн член [9].

Задачите са насочени към търсене на допълнителна информация, работа с различни информационни източници, обработване на тази информация и изследване на дадена тема, проучване на факти и разкриване на данни по проблема, откриване на знания и разбираня, но приложени в съвсем нови, неизучавани области и ситуации. Задачите са насочени и към интегриране на наученото в други области за решаване на проблеми, интерпретиране на елементите и цялото на краеведска основа. Те развиват независимост и отговорност, организационни и управленски способности, формират работни умения и осъществяват съгласуваност между училището и семейната среда.

Авторите обръщат сериозно внимание на прилагането на краеведския принцип, с цел интегрално опознаване на родния край – история, култура, обичаи, език, урбанизация, източници на замърсяване, потребление, транспортна инфраструктура, природни ресурси и други, което доказано подпомага формирането на духовната и гражданска идентичност у младите хора на фона на глобализацията се свят. Чрез краеведския принцип се достига до патриотичното образование, което е запазило специфичния облик и идентичност на всяка нация и страна.

В рубриката „Дейности за дома” са включени и задачи за провеждане на теренни проучвания, които са източник и на краеведски географски знания, а най-главното при тяхното реализиране е непосредственото наблюдение. Такива задачи са общо три в учебника: посещение на метеорологична станция и провеждане на разговор със служебните лица; посещение на най-близката туристическа агенция и разбиране начините на туристическото посредничество; посещение на гъсто или слабо заселена част от твоят град и откриване на всички екологични, комунални, социални и други проблеми на местното насе-

ление. По характер на познавателната дейност, тези задачи са: извършване на дейност в нова ситуация; извършване на проучване и формулиране на проблем; изказване на собствено мнение; оценяване стойността на работата на служители; правене на заключения и критика по даден въпрос, като го съотнасят и на локално ниво. Чрез осъществяване на асоциативните връзки между учебното съдържание в клас и материала от реалните географски обекти, процеси и явления в естествената среда от родния край, се достига до емоционално-чувствено въздействие върху усвояването на знания, умения и компетенции. Повишава се качеството на учебно-възпитателния процес, разширяват се интересите на учениците, повишава се трайността на усвоеното учебно съдържание, неговият пренос на терен, като се изгражда у младите хора поведенчески модел на млад изследовател на родния край.

В рубриката „Дейности за дома” са включени и задачи за съпоставяне и класифициране, анализ и преценка, които са общо четири на брой и са насочени към подпомагане процеса на изказване на твърдения, решения, интерпретации, диференциране и класифициране на факти, както и разкриване на логически зависимости. Поставените задачи водят до продуктивност на обучителния процес, изискват съпоставяне и сравнение на данни и факти, прилагане на полученото знание от един раздел или ситуация на познанието към друг, провокират учениците към заключения и обобщения, изводи и идеи за нови решения и прилагане на знанията, уменията и компетенциите в нова ситуация. В процеса на класифициране, сравняване и оценяване в конкретните задачи в учебника се обхваща цялото, чрез обединяване на новите части. Така учениците определят своя план за действие при изследователската работа и изработването на модел или структура, която е продукт и на творческо поведение. За да се достигне това по-високо ниво на когнитивна, емоционална и психомоторна област на действие на учебно-възпитателния процес, оценките на учениците се базират на определени критерии за класифициране, сравняване и оценяване.

Пример за такива задачи в учебника са: да се класифицират вулканите и земетресенията според всичките характеристики и разпространеност в света; класифициране на всички познати енергийни източници според времето на появяване, начина на използване, значение, екологичен ефект; оценяване на реалните условия за развитие на регион Югоизточна Европа и посочване кои индустриални отрасли трябва да се развиват; да се направи сравнение по отношение на индустрия, транспорт, търговия, туризъм между две държави с излаз на море.

Рубрика „Дейности за часа” има след всяка урочна единица без изключение. Задачите са общо – седемдесет и една, като разпределението им като количество е следното: I раздел – осемнайсет; II, III и IV раздел – по четиринайсет и V раздел – единайсет задачи. Средно на урок в учебника се съотнасят 2,44 задачи. Задачите са най-много в първия раздел, където са приложени различни схеми на форми на релефа, блокови схеми, схеми на геоложки процеси, картосхеми с обслужващи и равностойни функции. Причината за това е и по-

абстрактният характер на учебното съдържание при геоложкото развитие на Земята и ландшафтното разнообразие.

Задачите съдържат елементи за изграждане на уменията за анализ, синтез и оценка, съставяне на собствен мироглед по даден въпрос, обвързвайки го с тези от родния край. Задачите за провеждане на дискусии (общо седемнайсет) са преобладаващи и са насочени към дискутиране: на стопанското значение на основните структури на населението; на процесите на глобализация в света; на критериите за класифициране на селищата; на промените на урбанизираните населени места; на значението на рудите в съвременното индустриално производство и развитието на световното стопанство; на възможностите за отваряне на нови индустриални отрасли в Македония; на обективни фактори за развитието на туризма в мястото за живеене; на развитието на туристически места в родния край; на последиците върху околната среда от рудниците и фабриките в родния край. Този тип задачи провокират аргументирано изказване на лично мнение, например да изразяват мнение за влиянието на образованието, науката и техниката за стопанското развитие; влиянието на военно-политическата нестабилност на един регион върху стопанството и други. Девет от задачите изискват конкретна оценка на обекти, процеси и явления, например оценка влиянието на положителните ефекти от търговията за световните икономически организации; търговията за развитието на икономиката.

Четири от задачите изискват конкретно обясняване на дадено явление или процес, например обясняване използването от вода в земеделието, индустрията, домакинствата; обясняване на процесите на демографско стареене на населението в развитите страни с всички последици за обществото; обясняване условията за появата на индустриалната революция в Англия. Половината от задачите са с пренос на знание от учебното съдържание в урочната единица към пример и знание за такъв в родното място, например: Как се снабдява с вода твоето селище? Какъв тип и функции имат селата в твоята община? Проследяване темповете на урбанизацията на твоето място на живеене. Малка част от задачите – шест, са за проверка на изученото от учебния час, като например що е търговски баланс, което е дадено в основния текст на с. 117 в учебника. Представени са три задачи за назоваване – народи от индоевропейската езикова група; водни обекти в твой роден край, както и три задачи за описание – описание на посетено езеро, планина, море и др.; описание на туристически неизползвано място в Македония. Задачите, изискващи възпроизвеждане на учебното съдържание, са само четири и не са включени практически задачи. Всички въпроси изискват аргументация и създават предпоставки за обобщаване и конкретизиране, систематизиране и реконструиране, класифициране и сравняване по най-важното от темата, развиване на самостоятелност, приложение в ежедневието и живота на младите хора.

Съдържателно-структурният анализ на учебника по география за III година гимназиално образование показва пълно съответствие между структурните компоненти на учебника и логиката на учебната програма, като е спазена последователността на структурните компоненти. Има наличие на апарат за организиране

на усвояването – въпроси и задачи за самостоятелна работа, но без наличието на нито една систематизираща и/или обобщаваща таблица. Учебникът се отличава с прекалена достъпност на езика и стила на изложение на учебното съдържание, което не е в пълно съответствие с възрастовите особености на учениците.

Част от причините за този модел на учебник по география в III година на гимназиалното образование се дължи на нормативни ограничения и рамки, наложени от закони, както и от „*Концепция за изработка на учебник. Методология за оценяване на учебник*”. В концепцията са определени изискванията за учебник по всеки учебен предмет, включително и за учебника по география. Част от тези изисквания са: в началото на всяка тема и съдържание трябва да има лесно разпознаваема: снимка или карта, обект, явление, процес и др., които да се отнасят до самата тема; да има задачи за започване на самостоятелна работа; въпросите и задачите да бъдат поставени така, че да доведат до критично мислене при учениците и способност да анализират географски процеси и явления; да се следи принципът от прилагането на вече придобитите знания към нови знания (от известно към неизвестно); в учебника да се спазва принципът на корелация на географията с други учебни елементи; *в съдържанието да се отбелязват не повече от три до четири таблици*; учебникът да бъде изготвен така, че да мотивира учениците към самостоятелна или работа в екип за придобиване трайни знания за географските процеси и явления; учениците да получат точни познания за пространството, но с по-голям акцент в изучаването на пространството на Република Македония; всяко ново съдържание да започва с въпрос или напомняне на учениците за това, което са научили, известно, интересно; в учебниците по география да се внимава да няма много фактологични данни и понятия, неразбираеми за учениците; съдържанието в учебниците за гимназиално и средно професионално образование по география да позволява развитие на аналитични способности и критично мислене; в учебника да се спазват националните чувства на всички народи и характеристиките на всички държави, които се изучават и да се избягва стереотипно изобразяване (расово, етническо, пол др.); в учебника се отбелязват най-важните характеристики на определени народи, нации, държави и да се подчертава значението на взаимното разбирателство, толерантност и сътрудничество между държавите в региона, както и в световен мащаб [3].

На основата на извършения анализ са направени следните обобщени изводи, които могат да се използват и в българската училищна практика и теорията на обучението по география:

❖ много добра идея е да има стандарт с конкретни изисквания за кабинет по география с оборудване, отговарящо на съвременните нужди и техническия прогрес, както е заложено в учебната програма в Македония. В България при преподаване на учебния предмет география и икономика се забелязва известна дискриминативност спрямо училището и учителите по география, оборудването, липсата или достъпа до съвременна техника;

❖ географските знания, умения и компетенции са съчетани с последователна и целенасочена социална и краеведска тенденция;

❖ в последната година на гимназиалното образование чрез изучаване на избирателен предмет се диференцират учениците според тяхната ориентация към изследване във висшето образование. В края на гимназиалния етап на образование учениците трябва да са направили избор за своето професионално развитие. Така се осъществява мост между средното и висшето образование, с право на избор пред младите хора към следващата образователна стъпка в живота;

❖ в съответствие с логиката на структурата и съдържанието на учебната програма, учебника по география и годишния хорариум, учителят има свободата и възможността да отдели време за провеждане на други типове уроци освен за нови знания. Не се наблюдава явлението „50 урочни единици – 50 учебни часа”. Това се позволява от по-малкия брой задължителни теми по раздели от учебната програма и по-големия годишен хорариум. В България – броят на темите за нови знания почти покрива годишния хорариум от учебни часове, като се остава една малка част за провеждане на други типове уроци;

❖ по-големият хорариум дава и по-голяма свобода на учители и ученици за пълноценното изпълнение на образователно-възпитателните цели на учебната програма, държавните образователни стандарти и удовлетворяване интересите на учениците;

❖ силно застъпено е патриотичното обучение и възпитание сред подрастващите. Това е гарант за запазване на идентичността на страната и нейните граждани в глобализираното пространство на многообразието.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Дерменджиева, С. и др.** География и образование. Методика на обучението по география, I част. В. Търново: Унив. изд. Св. св. Кирил и Методий, 2010, с. 129–160.

2. **Кънчев, Д.** Научно-методически основи на обучението по география в българското училище. София: ИЗ „Тилиа”, 1996, с. 82–95.

3. **Павлов, Коле и др.** Учебник по география за III година реформирано гимназиално образование, избирателен предмет. Скопие: ИЗ „Просветно дело” АД, 2004.

4. Учебна програма по география и икономика – IX клас, задължителна подготовка.

5. <http://bro.gov.mk/?q=gimnazisko-obrazovanie-standardi> – Стандарти за гимназиално образование в Р Македония, 18.10.2014 г.

6. <http://bro.gov.mk/?q=mk/nastavni-planovi> – Учебни планове за гимназиално образование в Р Македония, 18.10.2014 г.

7. <http://bro.gov.mk/docs/Biro%20za%20obrazovanie%20-%20konceptija.pdf> – Концепция за изработка на учебник. Методология за оценяване на учебник, 18.10.2014 г.

8. http://bro.gov.mk/docs/gimnazisko/izborni_predmeti/Nastavna%20programa-Geografija-III-GO-izboren.pdf – Учебна програма за III година гимназиално образование в Р Македония, 18.10.2014 г.

9. http://bro.gov.mk/docs/Konceptija_po_javna_rasprava_so_izmeni_i_doplnuvanja.pdf – Концепция за деветгодишното основно възпитание и образование, 18.10.2014 г.

10. <http://mon.gov.mk/images/pdf/ZakonZaSredno2014v2.pdf> – Закон за средното образование в Република Македония, 18.10.2014 г.